

Hites Sándor

A vagyon kegyelme

Gazdaság és vallás kapcsolatáról Széchenyinél

Az 1910-es és az 1930-as évek közti időszakban számos kísérlet született Széchenyi István pályájának a keresztény eszmeiség jegyében való értelmezésére. Ezek közül a legemlékezetesebb Szekfű Gyula *Három nemzedéke* (1920), amely a liberális politikai hagyománytól igyekezett így elválasztani Széchenyi örökségét. Szekfű az értékelés irányát tekintve Prohászka Ottokár 1912-ben megjelent rövid esszéjéhez csatlakozott, amely viszont a Széchenyinek tulajdonított anyagelvűséggel, vagyis a gróf szellemi alkatát gyakorlatiasként és anyagiasként értelmezőkkel szegezte szembe vallásosságának dokumentumait. Prohászka azon „általános előítélet” ellen érvelt, miszerint „nem igen tudjuk párosítani az erős gazdasági érzéket a vallás transcendentális irányzatával s az erősen földszagú lelkeket nem tartjuk alkalmasoknak az istenességre”. (PROHÁSZKA 1912, 48) Széchenyi gazdasági érdeklődésének tisztán anyagelvű értelmezésével szemben utalt a *Kelet Népe* megállapítására: „Fejtsük ki tehát az anyagnak is minden kéjeit tartózkodás nélkül, sőt részesüljünk ’s részeltessünk másokat is azokban lehető legnagyobb változatban, hiszen ez által egyedül a ’ nagy természet’ törvényeit teljesítjük: csakhogy – ’s itt az elválasztó határ – a’ maradandónak, a’ léleknek kifejtett gazdagságai szolgáljanak boldogságunk’ alapjául, ’s ne az anyagnak olly hamar elhervadó kincsei”. (SZÉCHENYI 1841, 19) Ez Prohászka érvelésében arra ad példát, hogy gazdasági és lelki célok miként egészíthetik ki vagy erősíthetik egymást. Ebben a szellemben járt el Iványi-Grünwald Béla is, aki az 1930-as *Hitel*-kiadáshoz fűzött tanulmányában ugyancsak a kettő egységét kívánta megmutatni.

Széchenyi gazdaság-felfogásának vallási vonatkozásaira nézve érdemes felidézni atyja vonatkozó nézeteit. Széchenyi Ferenc fiához írott, 1817. május 16-án, Bécsben kelt német nyelvű intelmei egész bekezdésben foglalkoznak a vagyon kérdésével. A családnak osztályrészül jutott gazdagságot a „jóságos teremtő” ajándékának tekinti:

„Kiváló bizalmat helyeztetett benned s hű kezelésedben, mikor az ő kegyének és gondoskodásának a szegény árvák és özvegyek irányában képviselőjévé, kiosztójává tett. *A pénzt úgy tekintsd, hogy az nálad csak letétben van, és semmiképp sem a te tulajdonod; s egykor nem azt fogod az ő ítélőszéke elé vinni, hanem az arról való számadásodat.* E tekintet indítson téged mindig a pénznek becsben tartására, ha netán annak könnyű megszerzése arra csábítana, hogy azt nem a szükséges és hasznos, illő vagy bár kényel [kényszerű] kiadásokra, hanem haszontalan, kérkedő, vagy éppen káros, vétkes célokra fordítsd. A te alattvalóidnak verítéke, s nem egy tán betegségben, inségben, étlen és szomjan élő munkásnak könnye tapad ehhez a pénzhez. E könnyek leszárítása végett annak nem csekély részét ismét vissza kell hozzájok származtatnod, a minden szenvedők atyjának nevében. Ebből könnyen beláthatod, mily szigorúan kell e szegények pénztára kezelőjének, valamint az ő alárendeltjeinek is a takarékoság, rend és fölügyelet elveihez ragaszkodni. Ha ez utóbbiak benned fogják a jó rendnek, belátásnak, szorgalomnak és jótékonyagnak a példáját látni, úgy ők maguk is szorgalmasan és lelkiismeretesen fognak neked szolgálni, s jobbágyaid iránt igazságosak és emberségesek lesznek.” (idézi: FRAKNÓI 2002, 349, kiemelés nem az eredetiben)

A tántumokról szóló újszövetségi példabeszédből (Mt 25, 14-30) is merítő gondolatmenet szerint a földi vagyon isteni ökonómiából ered, s akire rábízatik, annak nem tulajdonként, hanem megőrzésre kerül a kezébe, hogy a kezelésében lévő, égi eredetű vagyon révén mintegy az isteni kegyelmet képviselje. Ez mintegy a gondviselés munkájának a meghosszabbítása, célja a védnökségére bízott szűkölködők gyámolítása, illetve mintaadás e vagyon példás kezelésével.

Az idézettek bizonyos vetületei értelmezhetőek Marcell Mauss *adomány*-fogalmának értelmében. (Mauss az ősi társadalmak nem piaci logikájú csereforgalmáról szóló 1925-ös

tanulmánya azt fejt ki, hogy a *potlecs*, vagyis a vagyont minél nagyobb mértékben tékozló ajándék a közösségi kötelek megerősítésére szolgált, vagyis nem gazdasági érdeket követett, hanem társadalmi kötelezettséget látott el. A veszteséggel ugyanakkor az ajándékozó a maga presztízst növelte, illetve mivel gesztusa felszólítást jelentett az ajándék viszonzására, ezért a megajándékozott alávetésére is irányult.) Amennyiben a vagyon fenti fogalmát keresztényi értelemben vett ajándékként, a gondviselés adományaként vesszük, úgy az ebből fakadó kötelezettségeket, a kiválasztottakra bízott anyagi javak társadalmi szétosztásának feladatát lehetséges afféle *ellen-ajándékként* értelmezni. Az, hogy az ajándékozás gesztusa egyszersmind alá is veti a megajándékozottat, szintén illeszkedik az isteni kegyelem hierarchikus rendjébe: az ajándékba kapott vagyon éppen ajándék-voltából fakadóan int alázatra az ajándékozó Teremtővel szemben, ugyanúgy, ahogy az ellen-ajándékként továbbosztott eredeti adomány pedig a vagyonos iránti alázatban rendeli alá a megajándékozott szegényt. Innen nézve a fenti, patriarkális társadalom-képet nyújtó okfejtés azért igazolja egyszersmind annak vagyoni és rangbéli egyenlőtlenségeit is, mert isteni szándékból eredeztetve felsőbb értelemmel telíti a feudális hierarchiát. A vagyon eszerint elsősorban örökölt és nem szerzett, ahogy a társadalmi rendben elfoglalt hely és az ahhoz köthető identitás szintén. A fő kérdés ennél fogva nem a vagyonszerzés, hanem az eredendően adott vagyon megfelelő kezelése, illetve az örökölt identitásnak megfelelő társadalmi magatartás: az alsó osztály konkrét értelemben előállítja ura számára a transzcendens értelemben is neki járó vagyont, ezért cserébe, ha szűkölködik, okkal várja ura támogatását.

A vagyonnak mint égi ajándéknak a képzete, vagyis a gazdaságnak mint olyan ajándék-ökonómiának a tételezése, amelyben Isten az adományozó, számos ponton visszatér Széchenyi István szövegeiben is. A gazdaság piac-elvű átalakításának szorgalmazása mellett Széchenyi a vagyon kötelességként való értelmezésében, közéleti pályája első szakaszában mindenképp, igazodott a fentiekhez. A vagyon mint az egyénre bízott isteni tőke képzete jelenik meg 1826. december 9-i naplóbejegyzésében: „Allmächtiger Gott, (...) Mache mir kund was und wie ich beginnen soll, um Dir dereinst von dem Kapital, das Du mir anvertrauest, Rechenschaft geben zu könn[en]”. (*Széchenyi Naplói*, III, 109). A *Hitel* a „Kötelességekrül” szóló szakasza hasonlóképp kötelességeket kiszabó „istenajándéknak” tekinti a vagyont. Eszerint ha a vagyonos ember

„reggel felébred, ’s csak pillantatig emeli szivbeli gerjedelmit az örök Tökéletességhez, ’s boldog sorsát számos millió embertársiával hasonlítja össze; kik csak márul holnapra se tudják, mint fognak élni, fejeket hová fogják hajtani; miképp lehet..... annyi istenajándékért nem éreznie legbelsőjében egy bizonyos ellenállhatlan vágyást, bőven nyert áldásért nemcsak üres szavakkal, de valódi tettek által is mutatni hálát?

’S im ebbül foly legszentebb kötelességink egész tartalma! Melly nem egyéb, mint ’Szép sorsunk – mely a kegyes istenek ajándéka – férfias fentartása egy részrül; a’ haza diszére ’s felemelkedésére buzgó törekedés pedig más részrül.” (SZÉCHENYI 1830, 227-228)

A *Világ* maximaszerű tömörséggel fejezi ki ugyanezt az elvet:

„Minél magasb a’ születés, több a’ vagyon, annál nagyobb a’ felelet ’s kötelesség. ’S mind azon számtalan életjő, melly, ugy szólván, csak fentebb születéshez ’s több vagyonhoz van csatolva, csak ugy nem válik keserüvé ’s néha szinte méreggá, ha nemes ’s közhasznu tettek által érdemeltetik meg.” (SZÉCHENYI 1831, 56)

Ebből következően a kiváltságos vagyoni és rangbéli helyzetbe született számára „a’ kellemesb élethez szorosán kötött kötelességek teljesítése” adja meg a „köztiszteletet”, vagyis azt a társadalmi presztízst, amely az ajándék-ökonómiában az adományt ellentételezi.

Az adományként kapott vagyonért az „örök Tökéletesség” iránt érzett hála róható le ellen-ajándékok, például közhasznú adományok formájában. Nem egyszerűen az altruizmus felvilágosodott eszményéről van tehát szó, hanem a saját vagyon adomány-jellegéből fakadó (keresztényi-hazafiúi) kötelezettségek teljesítéséről. Ekként értelmezhető Széchenyinek az Akadémia alapítására tett felajánlása is. A Széchenyi nyomán az egész reformkor szimbolikus és anyagi ökonómiáját meghatározó közhasznú adományozás gyakorlata innen nézve keresztényi indíttatású: az isteni vagyon-adomány továbbosztásával az adományozó a gondviselés munkáját folytatja.

A gazdaságtan Széchenyinélt abban a tekintetben sem független a vallásos érzülettől, hogy mindkettőben a *hit* mozzanata a döntő. A *Hitel* „A’ hitel tágosb értelemben” című szakasza a fogalom erkölcsi jelentését idézi föl: a kereskedelmi értelemben vett *hitel* „mélyebb” értelme nem más, mint „hinni ’s hihetni egymásnak”. A morális értelem kifejezett teológiai kiterjesztést is kap: a hitként felfogott hitel „azon láncz, mellyel az emberiség össze van kapcsolva a’ Mindenhatóval”. (SZÉCHENYI 1830, 156) Ezt a vonatkozást erősíti, hogy a hitel becsességét szakrális szóhasználatlal jellemzi, „szentségként” („minden egyéb gazdasági ’s kereskedési tárgy a’ hitel szentségén alapul”), amely szentségnek „védangyala” is van, mégpedig a nyilvánosság. (SZÉCHENYI 1830, 152) A gazdaság tanulmányozása innen nézve az Isten és ember közti viszony tanulmányozása is egyben: ahogy a másokba vetett hit köti össze a gazdasági élet ágenseit, lehetővé téve javak termelését és értékek körforgását, cseréjét, úgy ez köti az embert az Istenhez, megadva önértelmezésének végső instanciáját.

A vagyon adomány-jellege, vagyis kötelezettségek formájában való kezelése mellett Széchenyi számára a vagyon *saját célú* felhasználása sem erkölcsileg semleges tevékenység: körültekintő gondozása kapcsolatban áll lelki tényezőkkel. A „belső csend” képze, vagyis a lelkiismeret nyugalma és a belső megelégedettség („die Ruhe meines Gewissens, und die innere Zufriedenheit”) – amely egy korai naplóberegilyzéstől kezdve végigkíséri írásait (erről mint vallásos érzülete legmarkánsabb jegyéről: FEKETE 1936, 87-115) – szintén a vagyon helyes kezelésével függ össze. A *Világban* ezt a „Megelégedés Alapjai” című szakasz fejti ki: eszerint a belső békét „a királyfitul a’ legalacsonyabb születésű nyomorultig a’ lehető legnagyobb lelki függetlenség” adhatja, amelynek egyik alapeleme a *vagyon rend*, vagyis az anyagi lehetőségeinkhez mért életmód: „pénz ’s vagyonbéli tehetségünk szerint élni, ’s mindenben a’ mi miénk, legnagyobb rendet tartani”. (SZÉCHENYI 1831, 60)

A fenti isteni ajándék-ökonómia magyarázhatja ugyanakkor azt, hogy Széchenyi, jóllehet többször egyetértően hivatkozik Adam Smith-re, az érdek és cselekvés viszonyát mégis az általa indítványozottal ellentétesen fogja föl. A *Wealth of Nations* (1776) szemlélete szerint ugyanis a közjó valamiként a gazdasági önérdek-követés, a megannyi egyéni önzés akaratlan, senki által nem szándékolt folyománya, s a kifejezetten a közérdek előmozdításáért végrehajtott cselekvés ritkán sikeres: „By pursuing his own interest he frequently promotes that of the society more effectually than when he really intends to promote it. I have never known much good done by those who affected to trade for the publick good.” (SMITH 1993, 292) Ezzel szemben Széchenyi, amikor 1828. november 9-án kelt levelében arra utasítja uradalmának igazgatóját, Liebenberg Jánost, hogy a nagyecenki határ felosztását a jobbágyok számára kedvezően hajtsa végre, döntését így indokolja: „Törekedjünk inkább a közjóra, mint csak a magunk haszna elérésére. És ha nem csalódom, előbb-utóbb bizonyosan fel fogjuk találni önhasznunkat, ha a közjót előmozdítjuk, mintha kirekesztőleg a magunk dolgainkra ügyelnénk”. (*Széchenyi Levelei*, I, 108). Itt az isteni adományként kapott vagyon ahhoz hasonlóan ösztönöz vagy kötelez a közjóért való, nem gazdasági megfontolások alapján, nem önérdekből kivitt ajándék-jellegű költsékre, vagy, mint a fenti esetben, adomány jellegű önkorlátozásra, ahogy a republikanizmus politikai elveiben „a közjót [szintén] az egyéni vagy családi érdek elé helyezi a polgár”. (TAKÁTS 2007, 173)

Prohászka megkülönböztetett „vallásos és vallástalan nemzetgazdászokat”, és Széchenyit az előbbieik közé sorolta. (PROHÁSZKA 1912, 51) Kétségtelen, hogy a *Hitel* haszon-fogalma az üdvösséget és az anyagi gyarapodást (illetve az erkölcsöt, a szexualitást és a társadalmi presztízst) egyazon összefüggésben ragadja meg: „Haszonkeresés nélkül nem történik semmi a' világon, úgy mint lehetetlen okozatot vagy következtetést képzeni ok nélkül, csak hogy egyik pénzbeli haszon, másik becsület, harmadik halhatatlan név, megint más menyecske vagy éppen mennyország utáni vágy”. (SZÉCHENYI 1830, 147-148) Vagyis Széchenyi *homo oeconomicus*-a számára az anyagi nyereség együtt áll a szimbolikussal, a pénzügyi haszon fogalmilag együtt értelmezhető a morális, libidinális és üdvösségi előnyökkel. Ugyanakkor Széchenyinek vajmi kevés köze volt saját kora „vallásos nemzetgazdászaihoz”, vagyis a 19. század elején föllépő, a brit eszmetörténetben hol „evangéliumi” (evangelical), hol „keresztény politikai gazdaságtannak” nevezett vonulathoz. (HILTON 1988, WATERMAN 1991) A Thomas Malthus népesedési elve és William Paley *natural theology*-ja nyomán bontakozó irányzat képviselői a gazdaság világát a gondviselés által a társadalom mechanikájába írt, a newtoni természettörvényekkel egyenrangú törvényszerűségek rendszerének, a szabadpiacot pedig az Isten által az ember elé állított, erkölcsi nemesedését és szellemi fejlődését biztosító próbatételek terepének tekintették. Ennek jegyében nem csupán a piac protekcionista korlátozását, de az altruizmus minden formáját (adakozás, jótékonyosság, szegénypénztárak) is elvetették. Úgy látták, ezek gazdaságilag és üdvtörténetileg is több kárt okoznak, mint hasznot: egyrészt beavatkozván a kereslet-kínálat törvényeibe fölforgatják a bérek természeti egyensúlyát, másrészt az egyént a gazdasági életben is próbára tevő, megítélő és megbüntető gondviselés tevékenységének is ellene hatnak.

A szabadpiacnak az erkölcsi nevelésben „megtorló és megtisztító” (retributive and purgative) teológiai szerepet tulajdonító irányzat aligha hozható közös nevezőre Széchenyi gazdaság-képével. Vagyis aligha beszélhetni általában „vallásos nemzetgazdászatról”: egyként keresztényi elgondolások eltérő társadalmi és eszmetörténeti környezetben merőben ellentétes gazdaság-felfogást eredményeznek.

Hivatkozott művek:

FEKETE Antal (1836) *Gróf Széchenyi István vallásossága*, Budapest: 'Élet' Irodalmi és Nyomda Rt.

Boyd HILTON (1988) *The Age of Atonement: The Influence of Evangelicalism on Social and Economic Thought, 1795–1865*, New York: Clarendon Press, Oxford University Press.

IVÁNYI-GRÜNWARD Béla (1930) *Gróf Széchenyi István Hitel című munkája. Történeti bevezetés*, in Gr. Széchenyi István: *Hitel. A Taglalat és a Hitellel foglalkozó kisebb iratok*, szerk., bev. Dr. Ifj. Iványi-Grünwald Béla, Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 3–264.

Marcel MAUSS (2004) *Tanulmány az ajándékról*, in Uő, *Szociológia és antropológia*, ford. Saly Noémi és Vargyas Gábor, Budapest: Osiris, 195-341.

Gróf Széchenyi Ferenc atyai intelme fiához, Istvánhoz, ford. Zichy Antal, függelékben megjelent: FRAKNÓI Vilmos, *Gróf Széchenyi Ferenc*, Budapest: Osiris, 2002.

Gróf SZÉCHENYI István (1830) *Hitel*, Pest: Trattner és Károlyi.

Gróf SZÉCHENYI István (1831) *Világ vagy is felvilágosító töredékek némi hiba 's előitélet eligazítására*, Pest: Landerer.

[Gróf SZÉCHENYI István] (1841) *A' Kelet Népe*, Pozsony: Wigand.

Gróf Széchenyi István levelei (1889) I. kötet, s.a.r. Majláth Béla, Budapest: Athenaeum.

Gróf Széchenyi István Naplói (1932) III. kötet, s.a.r. Vizota Gyula, Budapest: Magyar Történelmi Társulat.

PROHÁSZKA Ottokár (1912) *Gróf Széchenyi István vallásossága*, in *Széchenyi eszmevilága*. I., Budapest: Franklin, 48-66.

Adam SMITH (1993) *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. A Selected Edition*, ed. Kathryn Sutherland, Oxford – New York: Oxford University Press.

TAKÁTS József (2007) *Politikai beszédmodok a magyar 19. század elején. Egy tervezett kutatás hipotézise*, in Uő, *Ismerős idegen terepen. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*, Budapest: Kijárat, 171-201.

A. M. C. WATERMAN (1991) *Revolution, Economics and Religion: Christian Political Economy, 1798–1833*, Cambridge: Cambridge University Press.